नीतिचन्द्रिका

षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ९६ ॥

पदविभागः

षट्, दोषाः, पुरुषेण, इह, हातव्याः, भूतिम्, इच्छता, निद्रा, तन्द्रा, भयम्, क्रोधः, आलस्यम्, दीर्घ-सूत्रता ।

अन्वयः

इह भूतिम् इच्छता पुरुषेण - निद्रा, तन्द्रा, भयम्, क्रोधः, आलस्यं, दीर्घसूत्रता (च) इति षट् दोषाः हातव्याः ।

कठिनपदार्थः

- इह - अत्र ।
- हातव्याः – त्यक्तव्याः ।
- भूतिम् – ऐश्वर्यम् ।

नीतिचन्द्रिका

षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ९६ ॥

भावार्थः

इहलोके यः ऐश्वर्यम् इच्छति तेन पुरुषेण (जनेन) निद्रा, तन्द्रा, भयं, क्रोधः, आलस्यं, दीर्घसूत्रता च इति षट् दोषाः त्यक्तव्याः ।

नीतिचन्द्रिका

स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य च जीवति ।
गुणधर्मविहीनस्य जीवनं निष्प्रयोजनम् ॥ ९७ ॥

पदविभागः

सः, जीवति, गुणाः, यस्य, धर्मः, यस्य, च, जीवति, गुण-धर्म-विहीनस्य, जीवनम्, निष्प्रयोजनम् ।

कठिनपदार्थः

- विहीनः – विरहितः ।

अन्वयः

यस्य गुणाः (सन्ति), यस्य धर्मः च जीवति, सः जीवति ।
गुणधर्मविहीनस्य जीवनं निष्प्रयोजनं (भवति) ।

नीतिचन्द्रिका

स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य च जीवति ।
गुणधर्मविहीनस्य जीवनं निष्प्रयोजनम् ॥ ९७ ॥

भावार्थः

यः सद्गुणवान् वर्तते, येन कृतानि पुण्यकार्याणि जीवन्ति, सः वस्तुतः जीवति । मरणानन्तरम् अपि जनाः तं स्मरन्ति इत्यर्थः । गुणैः, धर्मेण च रहितस्य जीवनं सर्वथा निरर्थकं भवति ।

नीतिचन्द्रिका

सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेषः धर्मः सनातनः ॥ ९८ ॥

पदविभागः

सत्यम्, ब्रूयात्, प्रियम्, ब्रूयात्, न, ब्रूयात्, सत्यम्, अप्रियम्, प्रियम्, च, न, अनृतम्, ब्रूयात्, एषः, धर्मः, सनातनः ।

अन्वयः

सत्यं ब्रूयात्, प्रियं ब्रूयात् । सत्यम् अप्रियं न ब्रूयात् । प्रियम् अनृतं च न ब्रूयात् । एषः सनातन धर्मः ।

कठिनपदार्थः

- ब्रूयात् – वक्तव्यम् ।
- अनृतम् – असत्यम् ।

नीतिचन्द्रिका

सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेषः धर्मः सनातनः ॥ ९८ ॥

भावार्थः

सत्यमेव वक्तव्यम् । प्रियं च वक्तव्यम् । यदि सत्यम् अस्ति, किन्तु अप्रियम् अस्ति तर्हि न वक्तव्यम् । प्रियं वक्तव्यम् इति कारणात् असत्यं नैव वक्तव्यम् । एषः एव शाश्वतः (सार्वकालिकः) धर्मः ।

नीतिचन्द्रिका

सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः ।
सत्येन वायवो वान्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ९९ ॥

पदविभागः

सत्येन, धार्यते, पृथ्वी, सत्येन, तपते, रविः, सत्येन, वायवः, वान्ति, सर्वम्, सत्ये, प्रतिष्ठितम् ।

अन्वयः

पृथ्वी सत्येन धार्यते । रविः सत्येन तपते । वायवः सत्येन वान्ति । सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ।

कठिनपदार्थः

- पृथ्वी – भूमिः ।
- रविः – सूर्यः ।
- प्रतिष्ठितम् – निहितम् ।

नीतिचन्द्रिका

सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः ।
सत्येन वायवो वान्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ९९ ॥

भावार्थः

सत्येन पृथ्वी स्थिता वर्तते । सूर्यः सत्येन तापयति । वायवः सत्येन वान्ति । अतः सर्वमपि सत्ये निहितं वर्तते ।

नीतिचन्द्रिका

सत्सङ्गः केशवे भक्तिर्गङ्गाम्भसि निमज्जनम् ।
असारे खलु संसारे त्रीणि साराणि भावयेत् ॥ १०० ॥

पदविभागः

सत्सङ्गः, केशवे, भक्तिः, गङ्गा-अम्भसि, निमज्जनम्, असारे, खलु, संसारे, त्रीणि, साराणि, भावयेत् ।

अन्वयः

असारे खलु संसारे सत्सङ्गः, केशवे भक्तिः, गङ्गाम्भसि निमज्जनम् (इति) त्रीणि साराणि भावयेत् ।

कठिनपदार्थः

- असारे – साररहिते ।
- अम्भसि – जले ।
- निमज्जनम् – अवगाहनम् ।

नीतिचन्द्रिका

सत्सङ्गः केशवे भक्तिर्गङ्गाम्भसि निमज्जनम् ।
असारे खलु संसारे त्रीणि साराणि भावयेत् ॥ १०० ॥

भावार्थः

साररहिते अस्मिन् प्रपञ्चे सत्पुरुषाणां सहवासः, दैवे भक्तिभावः, गङ्गाजले निमज्जनं च इति त्रीणि साराणि चिन्तनीयानि (कर्तव्यानि) ।